

Alefirenko, Nikolaj Fiodorovič; Gallo, Ján

Pragmatika umeleckého diskurzu a rečové žánre

Opera Slavica. 2014, vol. 24, iss. 4, pp. 3-15

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131980>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nikolaj Fiodorovič Alefirenko – Ján Gallo

Pragmatika umeleckého diskurzu a rečové žánre

V článku sa prezentuje problematika závislosti komunikácie na myšlienково-rečovej stratégii toho typu diskurzu, v rámci ktorého sa príslušná komunikácia uskutočňuje. Definujú sa vektory prieniku vzájomného vzťahu rečových žánrov, funkčných štýlov a umeleckého diskurzu. Odlišnosti medzi samotnými rečovými žánrami sú determinované ich príslušnosťou k inakcionálnemu alebo interakcionálnemu typu umeleckého diskurzu.

Kľúčové slová: presupozícia; rečový žáner; text; umelecký diskurz; význam, zmysel

The Pragmatics of Artistic Discourse and Speech Genres

The paper deals with the problem of communication depended on the speech and cognitive strategy of the type of discourse, in the framework of which the relevant communication is done. The vectors of the mutual interaction of speech genres, functional styles and artistic discourse are defined. The difference between the speech genres themselves are determined by its relevance to the inactional or interactional type of artistic discourse.

Key words: artistic discourse; meaning; presupposition; sense; speech genre; text

1 Úvod

Prvotný problém skúmanej problematiky spočíva v rozporuplnosti dvoch problémových blokov: a) reč (text) – diskurz a b) rečový žáner (RŽ) – pragmatika. Pokus ak nie radikálne riešiť, tak aspoň trochu rozuzliť prvý gordický uzol sme už učinili v kolektívnej monografickej práci „Текст и дискурс“¹. Diskurz je v širokom ponímaní subjektívna myšlienково-rečová reflexia obrazu sveta v našom vedomí. Najdôležitejším prostriedkom objektivizácie takej reflexie je verbálny text. Nemenej zložitý je vzájomný vzťah druhého páru pojmov, kde nie sú úplne odhalené podstatné vlastnosti ani rečového žánru, ani pragmatiky. Začneme v poradí z posledného pojmu.

V lingvistickom chápaní pragmatiky je možné vyčleniť tri prístupy. Dva z nich – *kontinentálny* a *anglo-americký* – načrtol ešte van Dejk². Prvý z nich bol postavený na semiotike Ch. Morrisa, podľa ktorej pragmatika je časť semiotiky, v kompetencii

¹ ALEFIRENKO, N. F. – GOLOVANEVA, M. A. – OZEROVA, Je. G. – ČUMAK-ŽUN', I. I.: *Текст и дискурс: uč. posobije*. Moskva, Flinta, Nauka, 2012.

² DEJK, T. A. Van.: *Язык. Познание. Коммуникация*. Per. s angl. Sost. V. V. Petrova; Pod red. V. I. Gerasimova; Vstup. st. Ju. N. Karaulova i V. V. Petrova. Moskva, Progress, 1989.

ktorej je problém vzťahu znakov k ich interpretátorom. A keďže pre väčšinu znakov ako interpretátori vystupujú nositelia jazykového kódu, tak pragmatika sa objektívne zdá byť „zodpovednou“ za všetky štruktúry diskurzívnej činnosti človeka – kognitívnu, semiotickú a etnokultúrnu. Okrem toho, také ponímanie lingvopragmatiky otvára nové možnosti pochopenia rečového aktu, a taktiež ako tvrdí G. G. Chazagerov „*перебросить мост от речевого акта к дискурсу*“³. Zhodujeme sa v názore, že zatiaľ je tu viac otázok, ako odpovedí na ne. Budeme vychádzať zo všeobecne známych skutočností. V 60. – 70. rokoch 20. storočia sa pragmatika dostala do popredia pod vplyvom teórie rečových aktov (J. L. Austin, G. R. Searle, Z. Vendler a i.). V súčasnej lingvopoetike sú jasnejšie definované kategoriálne-pojmové základy teórie rečových aktov, viac či menej zreteľne sú stanovené ohniská prepojenosti rečových aktov a pragmatiky reči. Teória rečových žánrov je zatiaľ v štádiu formovania sa v nádeji, že získa všeobecno-filologické postavenie.

V rečovej interakcii sa aktivizujú prostriedky diskurzívnej bivalentnosti. Pragmatika textu, ktorá realizuje diskurz, zachytáva energetiku sugestívneho vplyvu autora alebo postavy na recipienta t. j. na toho, na koho je zameraná informácia. V akomkoľvek akte umeleckej komunikácie jeden z jej subjektov využíva také jazykové prostriedky, ktoré sú schopné vyjadriť jeho myšlienky, pocity a zážitky. Odtiaľto pramení, že hlavnou podmienkou úspešnej realizácie rečového aktu je verbalizácia autorských intencií a ich adekvátna percepcia adresátmi.

Druhý, anglo-americký prístup na pochopenie pragmatiky uprednostňuje ako svoju intelektuálnu avantgardu problematiku implikatury, presupozície, rečových aktov a diskurzu. V tomto svojom uhle pohľadu lingvopragmatika podstatne rozširuje svoju problematiku. Zahŕňa pritom taktiež aj tie otázky, ktoré už skôr boli v kompetencii štylistiky, komunikatívnej syntaxe, rétoriky, psycholingvistiky, teórie diskurzu a niektorých iných vied. Takéto rozširovanie však samo o sebe nerieši otázky vzájomného vzťahu rečových žánrov a pragmatiky diskurzu. Na riešenie tejto problematiky sa vypracúva tretí prístup. Ide o nájdenie styčných bodov týchto javov prostredníctvom lingvopragmatiky. Veľmi produktívni v tomto smerovaní sú A. Wierzbicka, V. V. Dementiev, M. J. Fedosiuk, F. S. Bacevič a i. Ich koncepcie sú postavené hlavne na včlenení pojmov situatívneho kontextu a funkcií rečovej výpovede do línie rečový akt – rečový žánr. V takej paradigme je diskurz aj rečový akt, aj výpoveď, aj text. Taký rečový akt je pritom sprevádzaný mimikou, gestami, priestorovým správaním účastníkov komunikácie a inými extralingvistickými faktormi.

2 Rečové žánre a rečové akty

Aby bolo možné integrovať komponenty diskurzívnej činnosti, sústredíme sa na ich osobitosti. Dôležité orientačné body v tak zložitej problematike sú obsiahnuté

³ CHAZAGEROV, G. G.: *Sistema ubeždajuščej reči kak gomeostaz: oratorika, gomiletika, didaktika, simvolika*. In: Sociologičeskij žurnal. 2001. № 3, s. 5.

v koncepcii M. M. Bachtina – zakladateľa teórie rečových žánrov. Pod pojmom *rečový žáner* bádateľ ponímal osobitý typ výpovedí, ktoré spája celková tematická, kompozičná a štylistická dominanta. Inými slovami, tento pojem nadobúda dostatočne otvorenú kvalifikáciu textotvorby diskurzívno-štylistického charakteru. Je možné konštatovať, že z hľadiska lingvopragmatiky sú rečové akty predovšetkým osobitné výpovede, sugestívne zamerané na adresáta. Rečové žánre sú ale prostriedky vzájomného diskurzívneho vzťahu⁴. Ak rečové akty zobrazujú len situačný fragment umeleckej komunikácie, tak rečové žánre zahŕňajú celú architektoniku diskurzívnej komunikácie. Vzťahy rečových aktov a rečových žánrov možno považovať za hierarchické, pretože každý rečový žáner pozostáva zo súhrnu určitým spôsobom organizovaných rečových aktov (V. V. Dementiev, T. V. Šmelovová, A. Wierzbicka). Tieto vzťahy pritom nie sú jednoduché. Ako štruktúrny prvok jedného rečového žánru najčastejšie vystupuje niekoľko rečových aktov. Naopak, v jednom type rečového aktu sa môžu vyskytovať rôzne rečové žánre.

V dôsledku takých peripetií medzi rečovými aktami a diskurzom neexistuje priama korelácia, pretože diskurz zahŕňa nielen výpovede, ale aj rozsiahlejšie kategórie – komunikačné stratégie a rečové taktiky komunikantov, ktoré modelujú diskurzívne situácie. Rečové taktiky komunikantov sú bezprostredne spojené s rečovými žánrami. Preto na adekvátne pochopenie charakteru a podstaty diskurzu musí existovať taká kategória, ktorá by mohla integrovať nielen najvšeobecnejšie intencie účastníkov komunikácie, ale aj iné komponenty umeleckej komunikácie. A ako vyplýva z predchádzajúcich názorov, takou kategóriou je nepochybne rečový žáner. Ide o tú kategóriu, ktorá reflektuje charakter umeleckej komunikácie, združuje rečové akty ako jednotlivé výpovede.

Pretože podstata umeleckého diskurzu sa predovšetkým určuje rečou zasadenou do života, presnejšie povedané, do istého sociálneho kontextu, je možné predpokladať, že rečový žáner závisí od myšlienkovovo-rečovej stratégie toho typu diskurzu, v rámci ktorého sa realizuje. Tým sa v skutočnosti vysvetľuje nevyhnutnosť rozlišovať základné typy diskurzu – interakcionálny a inakcionálny. Pre prvý typ diskurzu je konštruktívnym momentom situačný význam. Teoretický základ tvoria myšlienky antropocentrizmu: a) interpretačné prístupy J. Gumperza, ktoré prezentoval v práci „*Cmpamezuu duckypca*“ (*Discourse strategies*) vo vzťahu k analýze procesov uskutočňujúcich sa v reálnom priestore a čase bezprostrednej komunikácie (face-to-face)⁵ a b) východiská E. Goffmana o myšlienkových výpovediach komunikantov v symboloch⁶. Diskurzívna analýza textu sa skúma vo vzťahu ku komunikačnej situácii, v ktorej vzniká. Pozornosť bádateľa sa pritom sústreďuje nie na informatívnosť a súdržnosť skúmaného textu, ale na jeho interakcionálnosť – adresovanosť urči-

⁴ Porov. BACHTIN, M. M.: *Sobr. soč.*: V 5 t. T. 5, Moskva 1996.

⁵ GUMPERZ, J.: *Discourse strategies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

⁶ GOFMAN, Ě.: *Predstavlenije sebja drugim v povsednevnoj žizni*. 1959.

tému alebo predpokladanému recipientovi. Tento typ diskurzu predstavuje „*существенная составляющая социокультурного взаимодействия коммуникантов*“⁷.

Inakcionálny typ umeleckého diskurzu zachytáva interpretáciu komunikačnej udalosti z hľadiska fabuly – dejovo-sujetovej línie diela. Spolu s tým daný typ umeleckého diskurzu pojem fabula nezdvouje. Pomáha odstrániť predstavu, ktorú vytvára fabula. Inakcionálny typ umeleckého diskurzu predovšetkým umožňuje odklon od predstieranej predstavy o akoby prevládajúcej v nej každodennej logike ako o „*совокупности событий в их взаимной внутренней связи*“. Zdá sa, že fabulu vyberá umelec zo života alebo akoby zo života. Logika dejovej línie v umeleckom diskurze, ktorá je kultúrne motivovaná, v skutočnosti predstavuje rečovému žánru vlastné „*словесное выражение образных представлений*“⁸.

Na základe toho je možné rečový žánr nazvať diskurzívnym typom, ktorý združuje tematicky, kompozične a štylisticky príznakové rečové akty charakteristické jednotou komunikačného cieľa, autorskej intencie, jazykovej osobnosti adresáta a architektonikou situačného kontextu komunikácie.

Komunikačno-pragmatická stratégia skúmania rečových žánrov najlepšie napomáha prekonaniu „abstraktného objektivismu“ F. de Saussura a realizovaniu myšlienok M. M. Bachtina o jazyku a výpovedi ako skutočnej realite. Pripomeňme si metodologicky významnú mienku bádateľa: „*Действительная реальность языка-речи является не абстрактная система языковых форм и не изолированное монологическое высказывание и не психофизиологический акт его существования, а социальное событие речевого взаимодействия, осуществляемого высказыванием и высказываниями. Речевое взаимодействие является, таким образом, основной реальностью языка*“⁹. Domnievame sa, že v tomto prípade sa rečovým pôsobením myslí funkčno-významové spojenie jazyka a výpovede s dejovými a pragmatickými faktormi ústnej a písomnej komunikácie. Bachtinove myšlienky nadobudli dostatočne široký rozmer ako sociolingvistické a lingvopragmatické skúmanie jazyka a výpovede. Prvý smer sa zaoberá funkčnými vlastnosťami jazyka: používanie jazyka v konkrétnych rečových situáciách, vplyv komunikačnej kompetencie toho-ktorého etnojazykového kolektívu. Pritom sa hovorí o jazyku ako o norme, o sémantických poliach, ktoré sú vlastné rôznym kultúram, o jazykovom správaní a pod. V druhom smere je stredobodom pozornosti pragmatický potenciál jazyka a výpovede, komunikačné situácie a spôsoby jazykového vplyvu. V rámci tej-ktorej rečovej situácie sa skúmajú ilokučné a perlokučné funkcie jazyka a ich myšlienkovorečové zabezpečenie: performatívy, presupozície, propozície a iné. Všetko toto je samozrejme veľmi dôležité pre teóriu rečových žánrov, ale ak odhliadneme od

⁷ DEJK, T. A. Van.: *Язык. Познание. Коммуникация*. Пер. с англ. Сост. В. В. Петрова; Под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Москва, Progress, 1989.

⁸ Pozri podrobnejšie FREJDENBERG, O. M.: *Система литературного сужета. Монтаж. Литература. Искусство. Театр. Кино*. Москва, 1988, 216–236.

⁹ BACHTIN, M. M.: *Собр. соч.: V 5 т.* Т. 5. Москва 1996, s. 113.

systemovej integrácie, len nepriamo sa s nimi zhoduje. Na pochopenie vnútorných stimulov vzájomného pôsobenia diskurzu a rečových žánrov je dôležité nájsť implicitné diskurzívne súvislosti, ktoré spájajú historicko-kultúrne, pragmatické a vlastné jazykové aspekty rečových žánrov. Integratívny prístup takého druhu sa opiera o to, že diskurzívne plátno je utkané z jazyka. Ale diskurz „это не просто язык на сверхфразовом уровне“¹⁰. Jeho nelineárna organizácia je postavená na súhrne takých pojmov, ako diskurzívne formácie, interdiskurz, intradiskurz, prekonštrukt. Intradiskurz a prekonštrukt sú spojené s parafrázami a presupozíciami, ktoré posúvajú diskurz do sféry kultúry.

*Могла ли Биче словно Дант творить
Или Лаура жар любви восславить?
Я научила женщин говорить...
Но, Боже, как их замолчать заставить!*

(А. Ахматова. «Эпиграмма»)

Ako ukazuje predchádzajúca analýza, úloha diskurzu je veľmi dôležitá nielen pokiaľ ide o definovanie statusu rečového žánru, ale aj v jeho kultúrnom kontexte. V rámci neho sa vytvára základná jednotka rečového žánru, ktorú nazývame diskurzéma. Ide o určité kvantum ambivalentného poznania, ktoré zodpovedá jednému ohnisku diskurzívno-kultúrneho vedomia a je nositeľom diskurzívnej architektóniky rečového žánru. V uvedenej ukážke je možné vyčleniť tri diskurzémy: (1) *Биче и Лаура не смогли*, (2) *Я смогла*, (3) *Как заставить женщин молчать*. Diskurzéma nie je vždy identická s výpoveďou. Každá diskurzéma spravidla obsahuje jeden dvojrstvový prvok novej informácie, ktorý v sebe združuje propozičné a presupozíčné poznatky.

Konštatujeme, že lingvokulturologická syntéza v jednotnej teórii rečových žánrov lingvistického a pragmatického smerovania dovoľuje zlúčiť dialogické a jazykové aspekty rečových žánrov do jednotného hodnotovo-významového diskurzívneho priestoru. Základom takého prístupu je hypotéza, podľa ktorej „в РЖ находится материальное выражение взаимное воздействие дискурса и культуры“¹¹. Inými slovami, rečový žáner je tou kategóriou, v ktorej sa objektivizujú aj diskurzívne, aj lingvokultúrne faktory tvorby výpovede. Keďže rečový žáner a kultúra sa nachádzajú v sprostredkovaných vzťahoch, úlohu sprostredkovateľa tu práve plní diskurz. A preto uvedomenie si podstaty vzájomnej súvislosti rečového žánru a kultúry sa uskutočňuje hlavne prostredníctvom analýzy diskurzu. Spolu s tým konštatujeme,

¹⁰ ROBEN, R.: *Analiz diskursa na styke lingvistiky i gumanitarnych nauk: večnoje nedorazumenije*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 199, s. 192.

¹¹ PULČINELLY, O. È.: *K voprosu o metode i ob'ekte analiza diskursa*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999, s. 198.

že nech je ponímanie diskurzu akokoľvek široké, v žiadnom prípade nemôže nahradiť lingvokultúru. Je samozrejme, že na diskurze vždy leží pečať historicko-kultúrnej a lingvokultúrnej determinovanosti, ale vo svojej podstate sa neobmedzuje na faktory vlastnej podmienosti. Ide o to, že samotný pojem *kultúra*, ako aj pojem *jazyková osobnosť* má v diskurze iný obsah. Kultúra tu slúži ako to presupozitívne prostredie, na pozadí ktorého sa uskutočňuje diskurzívna činnosť. Subjekt diskurzívnej činnosti je prvotne spojený s jazykom, v dôsledku čoho bol v lingvistike pomenovaný ako jazyková osobnosť. To znamená, že subjekt diskurzívnej činnosti je zároveň aj subjektom jazyka aj subjektom kultúry, medzi ktorými existuje symptomatický vzťah. Ich podstata tkvie v indeterminácii. Jazykové vedomie vystupuje v úlohe špecifického stvárnenia diskurzu, presnejšie diskurzívnych ideológií. Pokiaľ ide o diskurz, ten slúži na špecifické materiálne stvárnenie kultúry.

Pritom treba mať na pamäti skutočnosť, že uvedomenie si jazykovej osobnosti je do značnej miery súčasťou podvedomia. A keďže jazykové vedomie je špecifické stvárnenie diskurzu, tak aj v diskurze sú nemenej dôležité rečovo-žánrové mechanizmy podvedomého riadenia procesov textotvorby (produktu diskurzívnej činnosti).

*Из тюремных ворот,
Из заохтенских болот,
Путём нехоженым,
Лугом некошеным,
Сквозь ночной кордон,
Под пасхальный звон,
Незванный,
Несуженый, —
Приди ко мне ужинать.*

A. Ахматова «Заклинание»

Zámer vyjadriť zaklínadlo už na podvedomí predpokladá prítomnosť troch hlavných atribútov daného rečového žánru: imperatívu, podradenia, mágie slova na prekonanie najrozmanitejších prekážok (*из тюремных ворот, из заохтенских болот, путем нехоженым, лугом некошеным, сквозь ночной кордон*).

I keď diskurzívne vytváranie významu predpokladá prítomnosť jazykovej osobnosti podieľajúcej sa na kultúre a podvedomí, diskurz ich nemôže a ani nemusí zamieňať. V našom ponímaní vnútorné spojenie diskurzu a rečového žánru sa uskutočňuje prostredníctvom textu, ktorý v skutočnosti i je objektom analýzy diskurzu. Pripomíname, že analýza diskurzu je, presnejšie povedané, nie tak analýza, ako skôr metóda, ktorá sa používa na adaptáciu distribučného prístupu na štúdium nadfrázových jednotiek v tom-ktorom texte. Termín *analýza* sa pritom v celej svojej rozmanitosti významov nezdá byť redundantný, pretože 1. skutočne predpokladá

rozloženie diskurzu na časti a 2. slúži ako epistemologický prostriedok na štúdium diela (napríklad básnického) z aspektu lingvistiky, textu a vlastného diskurzu.

Doterajšie skúsenosti L. Althussera s použitím lingvistickej analýzy sú zamerané na vyčlenenie a funkčno-sémantickú charakteristiku jazykových jednotiek, ktoré vytvárajú daný text. Analýza textu je podriadená explikácii skrytých, podtextových a významových vrstiev obsahu textu, mikrotextu alebo kontextu. V tejto časti analýzy sú pod objektívom bádateľa predovšetkým také textové kategórie ako *kohézia*, *téma*, *topika* a do centra pozornosti sa dostávajú rôzne intertextové vzťahy skúmaného textu. Keďže text je produktom diskurzívnej (myšlienkovno-rečovej) činnosti človeka v jej historicko-kultúrnej podmienosti, vlastná diskurzívna analýza je predurčená odhaliť „*под невинностью говорения и слушания скрытую глубину дискурса бессознательно*“¹². Ale bez ohľadu na diskurzívnu terminológiu, prístup Althussera je predsa len skôr použiteľný na text, než na diskurz. Uvedený prístup umožňuje odhaliť a interpretovať predovšetkým „skryté sily“ textu. Pri celkovom textocentrizme predsa len tento prístup bol nevyhnutným impulzom pre M. Foucaulta¹³ na rozpracovanie analýzy diskurzu orientovaného na opis diskurzu „*как механизма высказывания и как институционального механизма*“¹⁴.

3 Rečový žáner, diskurz a kultúra

Na pochopenie vzťahu diskurzu s rečovým žánrom a kultúrou sú dôležité obe koncepcie – lingvistická aj pragmatická. Prvá nás uvádza do mentálnej sféry podvedomia a druhá k skrytým kultúrne podmieneným významom textu. Všetky ich metodologické smerovania nie sú prípustné, pretože neberú do úvahy vnútorné textové vzťahy s prostredím, ktoré vyvoláva ich okolie a predovšetkým so štandardizovanou rečovou situáciou. V danej situácii sa cení poznatok o tom, že „*любой дискурс существует лишь ради кого-то и в определённой ситуации*“¹⁵. Hlavne spojenie textu s rečovými situáciami umožňuje skúmať diskurz ako jednu z najdôležitejších podmienok lingvokulturologickej identifikácie toho-ktorého rečového žánru. Na realizáciu tejto koncepcie je potrebná taká analýza diskurzu, ktorej zorné pole by umožnilo zachytiť súčasne jazykové, textové a kultúrno-situačné štruktúry diskurzu. Jeho vytvorenie prispeje k vytvoreniu nového, pričom, podľa nášho názoru,

¹² ALTHUSSER, L.: „*Contradiction and Overdetermination: Notes for an Investigation*“. In: For Marx, trans B. Brewster. London, New York, Verso, 2005/1965, s. 12

¹³ FUKO, M.: *Slova i veščī. Archeologija gumanitarnych nauk*. Per. s fr. V.P. Vizgina i N.S. Avtonomovoj. SPb., A-cad, 1994.

¹⁴ SERIO, P.: *Kak čitajut teksty vo Francii*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999, s. 25.

¹⁵ ROBEN, R.: *Analiz diskursa na styke lingvistiky i gumanitarnych nauk: večnoje nedorazumenije*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999, s. 184.

dostatočne perspektívneho lingvokulturologického smerovania v teórii rečových žánrov.

Vzťah rečového žánru a pragmatiky diskurzu je určovaný tým, že diskurz, na základe jednej z jeho definícií je výpoveď, text, ktorý sa poníma ako diskurzívna udalosť alebo rečové akty, ktoré sprevádza mimika, gestá, priestorové správanie účastníkov rozhovoru a iné extralingvistické faktory. To znamená, že tak ako aj text, aj rečový žáner je predovšetkým produktom diskurzívnej činnosti človeka.

Lyricko-prozaický rečový žáner sa vyznačuje dominantným podradením prozaickej textotvorby k lyrickej architektonike celého naratívu umeleckej prózy. Vysvetľuje sa to dvojrodovou existenciou umeleckej prózy vo všeobecnosti, jej príslušnosťou k tzv. lyricko-epickému žánru literárnej tvorby. Ako najvýraznejší príklad daného žánru v literárnej vede možno považovať „básne v próze“. Okrem nich sú dvojrodové príznaky vlastné „lyrickým úryvkom vo veľkej próze“ (I. S. Turgenev, V. G. Korolenko, V. M. Garšin, I. F. Annenskij, S. N. Sergejev-Censkij, A. Belyj a i.)

V textoch takej architektoniky vzájomne spolupôsobia nielen rôzne druhy literárnej tvorby akými sú lyrika a epos, ale aj rôzne štruktúry naratívu – poetická a prozaická. Ich vzájomný vzťah má pritom heterogénny charakter. Z hľadiska formy ide o prozaickú výpoveď a z hľadiska sémanticko-štylistickej architektoniky ide o poetickú výpoveď. Pri percepcii výpovede taká prepojenosť nadobúdala nejednoznačné hodnotenie ako zo strany bádateľov, tak aj zo strany autorov, ktorí tvoria v jednom z literárnych žánrov. Podľa Z. Gippiusovej, „*баллетристы, приближая прозу к стихам, дают нечто смешное, лишённое обоих очарований, – очарования прозы и отличного от него, очарования стихов*“¹⁶. Poetka priznáva, že akékoľvek hľadania nových foriem sú správne. Ona skôr vystupovala proti polomechanickému zblíženiu prózy a veršov. Je samozrejmé, že také polomechanické zblíženie je neprípustné aj v lingvopoetike. Odhliadnuc od básnickej prózy, rečový žáner ako lyricko-prozaický diskurz nenadobudol jednoznačnú interpretáciu, o čom svedčia definície uvedené v prácach M. L. Gasparova, N. M. Šanského, A. Kviatkovského, V. Žirmunského, J. B. Orlického, S. A. Lipina, V. D. Pantelejeva a i.

Prenikanie lyrickej prózy do naratívnej svojráznosti, ktorá zabezpečuje jej rečovo-žánrovú špecifickosť, sa začína predovšetkým z uvedomenia si mechanizmov dosiahnutia kompozično-rečovej jednoty textu, čo sa realizuje prostredníctvom prvotných rečových žánrov (forma monológu, adresovaná reč, dialóg, rečnicke štruktúry). Je to zároveň východiskový bod na pochopenie toho, že za skúmaným textom skutočne stojí lyricko-prozaický diskurz. Zaradenie poviedky V. I. Belova „*Весенняя ночь*“ k lyricko-prozaickému diskurzu sa zakladá hlavne na odhalení kompozično-rečovej jednoty daného textu. Toto odhalenie sa dosahuje predovšetkým lyrickým opisom pocitov a zážitkov človeka, jeho myšlienkového a pocitového preniknutia do tajov prírody. Takzvané „obrazy prírody“ sa pritom v poviedke realizujú spro-

¹⁶ GIPPIUS, Z.: *Literaturnyj dnevnik 1899–1907 gg.* Moskva 1907, s. 69.

stredkovane prostredníctvom hlbokaj osobnostnej percepcie autora. Prozaická je forma rozprávania. Vonkajší svet je predstavený v jeho denotatívno-situačnej reprezentácii, čo je charakteristické pre epický naratív. Lyrická štruktúra je zložitá dekotatívno-štylistická ornamentácia textu. Tá je organicky integrovaná do architektóniky textu. Denotatívno-situačný obsah sa podriaďuje umelecko-obraznej a symbollickej interiorizácii.

Umelecko-obraznou interiorizáciou ponímame lingvokognitívnu zmenu z hľadiska formy vonkajších procesov nominácie na procesy rečového myslenia uskutočňujúce sa v jazykovom vedomí. Extralingvistické objekty nominácie sa pritom podriaďujú lingvokognitívnej transformácii. Zovšeobecňujú sa, verbalizujú sa, pričom sa pretvárajú na umelecké koncepty a, ako také, sú schopné ďalšej umelecko-obraznej modifikácie. Dominantné koncepty pritom realizujú prakticky celý textový a subjektový potenciál lyricko-prozaického diskurzu. Základné umelecké koncepty lyricko-prozaického diskurzu sa pritom natolko transformujú, že opisovaná denotatívna situácia vystupuje za rámec možností vonkajšej činnosti, pričom prechádza do oblastí symbolickej interiorizácie vonkajšieho sveta. Za najdôležitejšie sa považuje to, že podstata umelecko-výrazovej a symbolickej interiorizácie nespočíva v presune vonkajšej denotatívnej situácie lyricko-prozaického diskurzu do oblasti jazykového vedomia, ale v tom, že sa stáva časťou vnútorného sveta autora a čitateľa. Aj metamorfózy umeleckého slova majú v lyricko-poetickej diskurze svoje fenomenálne opodstatnenie. Umelecko-výrazová interiorizácia v poetickej próze je proces, v ktorom sa tento vnútorný svet formuje a vyjadruje. Podľa nášho názoru, v tom sa ukrýva zárodok lingvokreatívneho myslenia autora a čitateľa. Konštatujeme, že objektivizovanie denotatívnej situácie, interiorizáciu a transformáciu je možné považovať za základné koncepčné štruktúry akéhokoľvek umeleckého textu, vrátane lyricko-prozaického. Pripomínáme však, že v lyricko-prozaickom texte význam objektivizácie denotatívnej situácie, interiorizácie a transformácie predstavuje opačné poradie: *transformácia – interiorizácia – denotatívna situácia*.

Pod vplyvom psychológie sa zvyčajne vysvetľuje skutočnosť, že naše myslenie vzniká v sieti nervových spojení mozgovej kôry. To nás presvedča o tom, že autor najprv objekt umeleckého opisu v mysli modeluje, a potom mu pripisuje zodpovedajúci tvar slova.

Analýza lyricko-prozaického diskurzu ukazuje, že najčastejšie všetko vzniká v opačnom smere. Z chaosu myšlienok a pocitov, zo smutných a spontánne objavujúcich sa obrazov vzniká krása, harmónia mysle, pocitu a slova, ktoré sú usporiadané umeleckým myslením. Ešte L. Wittgenstein venoval pozornosť tomu, že naše myšlienky nadobúdajú tvar iba vtedy, keď hovoríme alebo píšeme. Dovtedy vopred nedisponujeme systematizovanými a usporiadanými myšlienkami, ktoré sa kódujú do slov iba v procese ich verbalizácie. Podľa L. Wittgensteina „*Когда я говорю или пишу, [...] возникает система импульсов, исходящих из моего мозга и связанных*

с ними произнесёнными или написанными мыслями. Но почему надо считать, будто эта система распространяется и дальше к центру? Почему не предположить, что этот порядок возникает, так сказать, из хаоса?¹⁷ Ale neodporujú názory takého druhu kreatívnosti jazykového vedomia? Ak sa spojenie medzi myšlienkou a slovami uskutočňuje nie podľa vopred naplánovaného (upraveného) scenára, ale vytvára sa s úmyslom vyjadriť svoje myšlienky a pocity pre iných, tak duševná aktivita takého druhu prislúcha *rečovému vedomiu*, podstatou ktorého je prapôvodná dialogickosť. M. M. Bachtin ju vysvetľoval nasledovne: „Я осознаю себя и становлюсь самим собой только раскрывая себя для другого, через другого и с помощью другого... Само бытие человека (и внешнее, и внутреннее) есть глубочайшее общение. Быть – значит общаться... Быть – значит быть для другого и через него – для себя. У человека нет внутренней суверенной территории, он весь и всегда на границе“¹⁸. Dialogickosť (nie dialóg!) je základná kategoriálna vlastnosť lyricko-prozaického diskurzu. Jeho hĺbka a korektnosť určuje „vysokú“ poetickú prózu na rozdiel od polomechanického zblíženia prózy a básní, proti ktorému vystupovala Z. Gippius.

Ak sa autorovi lyricko-prozaického textu nepodarí uskutočniť „dialogické“ usporiadania výpovedí a ak sa obracia na iných s tým, čo nezodpovedá ich očakávaniam, taká umelecká komunikácia stráca akýkoľvek zmysel, pretože ostáva nerealizovaná hlavná kognitívno-poetická dominanta textu – dialogickosť, bez ktorej lyricko-prozaický text neexistuje.

Všetko toto vytvára zvláštnu komunikačnú stratégiu lyricko-prozaického žánru, ktorá pozostáva z organickej integrácie troch línií, ktoré vychádzajú z legendy, zo spovede a slovo-kreatívnej meditácie. Línia legendy pripisuje lyricko-prozaickému žánru rozprávačsko-ludový, historický alebo legendárny charakter, napr. *!Сказание о невидимом граде Китеже! (Legenda o neviditeľnom meste Kitež)*. Spoveď okrem religiózneho významu nadobúda v lyricko-prozaickom diskurze prenesený význam, napr. *autorská spoveď; spoveď horúceho srdca*.

Meditácia (z lat. *meditatio* – rozmyšľanie, premýšľanie, uvažovanie) je zmenený stav vedomia. Pri meditácii sa vedomie oslobodzuje od myšlienok, obrazov a pocitov, ktoré sú spojené so zaťažujúcim vonkajším svetom, keď sa ľudská psychika uvádza do stavu vlastnej dôkladnosti a koncentrovanosti. To hrá dôležitú úlohu pri hľadaní ušľachtilých sfér poznania. Táto línia komunikatívnej stratégie lyricko-prozaického žánru spôsobuje rozširovanie vedomia do stavu akejsi eufórie.

Taká kompozično-rečová triáda sa podriadiť realizácii mnohoaspektového intencionálneho spektra lyricko-prozaického žánru. V tejto triáde treba hľadať tie charakterovo odlišné myšlienkovo-rečové smerovania, s ktorými vstupujú do „dialógu“ autor a čitateľ. Keďže tieto smerovania nepodliehajú formálnej analýze, je potrebné

¹⁷ VITGENŠTEJN, L.: *Logiko-filosofskij traktat*. In: *Filosofskije raboty*. V 2 č. Č. 1. Moskva 1994, s. 608.

¹⁸ BACHTIN, M. M.: *Sobr. soč.: V 5 t.* T. 5. Moskva 1996, s. 186.

ich odhaľovať nepriamym spôsobom – pomocou kognitívno-hermeneutickej metodiky výskumu¹⁹. Tá je predurčená na (a) odhalenie žánrových príznakov lyricko-prozaického textu, b) spôsobov ich jazykového vyjadrenia a c) princípov vzájomnej súvislosti.

4 Záver

V súčasnosti sa rozpracúva kognitívno-poetická teória rečových žánrov na základe vzájomného vzťahu (a) literárno-žánrovej podstaty diela, (b) jeho jazykového materiálu, (c) kompozično-rečovej a (d) sémanticko-štylistickej architektoniky.

Kognitívna poetika pritom integruje v sebe tradičné prístupy k výskumu žánru, pričom sa berú do úvahy nové myšlienky kognitívnej štylistiky. Do pozornosti sa dostávajú také predstavy teoretikov formálnej školy o žánre ako o „*группировке приёмов*“²⁰, „*исторически сложившейся совокупности поэтических элементов разного рода, не выводимых друг из друга, но ассоциирующихся друг с другом в результате долгого сосуществования*“²¹. Na integračný rozvoj pojmu rečového žánru sa orientuje aj súčasná európska lingvopoetika. J. Kristevová tvrdí, napríklad, že „*всякая эволюция литературных жанров есть бессознательная объективация лингвистических структур, принадлежащих различным уровням языка*“²². Systém jazykových príznakov rečového žánru je skutočne podmienený literárno-žánrovou svojráznosťou diela. Špecifika každého rečového žánru je determinovaná ucelenou konfiguráciou obsahovej a formálnej stránky textu. Rozvoj teórie rečových žánrov sa ešte stále komplikuje absenciou jednotného kategoriálneho kritéria. Používanie niekoľkých kritérií, aj keď nie bez výskumného účelu, nepredstavuje pre vytvárané teórie ucelené zavŕšenie. Riešenie tohto problému je do budúcnosti úlohou kognitívnej lingvopoetiky.

Literatúra:

- ALEFIRENKO, N. F.: *Frazeologija i jazykovaja igra*. In: *Slavica Nitriensia*, 3, 2014, 1, 5 – 19.
- ALEFIRENKO, N. F. – GOLOVANEVA, M. A. – OZEROVA, Je. G. – ČUMAK-ŽUN', I. I.: *Текст и дискурс: uč. posobije*. Moskva, Flinta, Nauka, 2012.

¹⁹ OZEROVA, Je. G.: *Kul'turologičeskije dominanty poëtičeskoy prozy*. In: *Vestnik Char'kovskogo nacional'nogo universiteta im. V. N. Karazina*. – Vyp. № 55. Char'kov 2009, s. 84.

²⁰ TOMAŠEVSKIJ, B. V.: *Teorija literatury. Poëtika*. Moskva, Aspekt-Press, 1996.

²¹ GASPAROV, M. L.: *Poëtika*. In: *Literaturnyj ènciklopedičeskij slovar'*. Moskva, Sovetskaja ènciklopedija. 1987, s. 296.

²² KRISTEVA, Ju.: *Izbrannyje trudy: Razrušeniye poëtiki*. Moskva, Rossijskaja političeskaja ènciklopedija, 2004, s. 57.

- ALTHUSSER, L.: *“Contradiction and Overdetermination: Notes for an Investigation”*. In: For Marx, trans B. Brewster. London, New York, Verso, 2005/1965.
- BACHTIN, M. M.: *Sobr. soč.: V 5 t.* T. 5. Moskva 1996.
- BACEVYČ, F. S.: *Linhvistyčna henolohija: problemy i perspektyvy: monohrafija*. L’viv, Pais, 2005.
- DEJK, T. A. Van.: *Jazyk. Poznanije. Kommunikacija*. Per. s angl. Sost. V. V. Petrova; Pod red. V. I. Gerasimova; Vstup. st. Ju. N. Karaulova i V. V. Petrova. Moskva, Progress, 1989.
- FREJDENBERG, O. M.: *Sistema literaturnogo sjužeta. Montaž. Literatura. Iskusstvo. Teatr. Kino*. Moskva, 1988, 216–236.
- FUKO, M.: *Slova i vešči. Archeologija gumanitarnych nauk*. Per. s fr. V. P. Vizgina i N. S. Avtonomovoj. SPb., A-cad, 1994.
- GALLO, J.: *Text ako diskurzívno-pragmatická kategória*. Habilitačná práca. Nitra 2013.
- GASPAROV, M. L.: *Poëtika*. In: Literaturnyj ènciklopedičeskij slovar’. Moskva, Sovetskaja ènciklopedija. 1987, 295–296.
- GIPPIUS, Z.: *Literaturnyj dnevnik 1899–1907 gg*. Moskva 1907.
- GOFMAN, È.: *Predstavljenije sebja drugim v povsednevnoj žizni*. 1959.
- GUMPERZ, J.: *Discourse strategies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.
- CHAZAGEROV, G. G.: *Sistema ubeždajuščej reči kak gomeostaz: oratorika, gomiletika, didaktika, simvolika*. In: Sociologičeskij žurnal. 2001. № 3, 5–28.
- JAKOBSON, R. O.: *Raboty po poëtike: Perevody*. Sost. obšč. red. M. L. Gasparov. Moskva, Progress, 1987.
- KOŽINA, M. N.: *Rečevėdčeskij aspekt teorii jazyka*. In: Stylistyka. VII. Opole, 1998.
- KRISTEVA, Ju.: *Izbrannye trudy: Razrušenije poëtiki*. Moskva, Rossijskaja političeskaja ènciklopedija, 2004.
- OZEROVA, Je. G.: *Kul’turologičeskije dominanty poëtičeskoj prozy*. In: Vestnik Char’kovskogo nacional’nogo universiteta im. V. N. Karazina. – Vyp. № 55. Char’kov 2009, 84–92.
- OSTIN, Dž. L.: *Slovo kak dejstvije*. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. Vyp. XVII. Moskva 1986.
- PULČINELLY, O. È.: *K voprosu o metode i ob’ekte analiza diskursa*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999.
- RAJNEESH, B. S.: *Meditation: The Art of Ecstasy*. New York, Harper and Row, 1976.
- ROBEN, R.: *Analiz diskursa na styke lingvistiki i gumanitarnych nauk: večnoje nedorazumenije*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999.
- SERIO, P.: *Kak čitajut teksty vo Francii*. In: Kvadratura smysla. Perevody s fr. i port. Moskva, Progress, 1999.
- SOKOLOVA, Ja. – KORINA, N.: *Čelovek – Jazyk – Diskurs. Očerki ob orientacii v prostranstve jazyka i reči*. Saarbrücken, Palmarium Academic Publishing, 2013.
- SOKOLOVÁ, J.: *Tri aspekty verbálneho textu*. Nitra, UKF, 2012.

- SOKOLOVÁ, J. – GALLO, J.: *Odborná recenzia ako žáner a komunikát*. In: *Slavica Nitriensia*, 2, 2013, 1, 58 – 77.
- TOMAŠEVSKIJ, B. V.: *Teorija literatury. Poëtika*. Moskva, Aspekt-Press, 1996.
- VITGENŠTEJN, L.: *Logiko-filosofskij traktat*. In: *Filosofskije raboty*. V 2 č. Č. 1. Moskva 1994.

Pramene:

- ACHMATOVA, A.: *Zaklinanije 1936*. In: *Sočinenija v dvuch tomach*. Moskva, Citadel', 1996.
- ACHMATOVA, A.: *Èpigramma 1958*. In: *Strofy veka*. Antologija ruskoj poèzii. Sost. E. Jevtušenko. Minsk, Moskva, Polifakt, 1995.

Nikolay Fyodorovich Alefirenko

The Russian Language and Teaching Methodology Department,
Belgorod State National Research University, Belgorod, Russian Federation
n-alefirenko@rambler.ru

Ján Gallo

Department of Russian Studies, Faculty of Arts,
Constantine the Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovakia
jgallo@ukf.sk